

ARKIPUHEEN SUKUPUOLIJÄSENNYKSET



LIISA TAINIO

VÄITÖKSENALKAJAISIESITELMÄ HELSINGIN YLIOPISTOSSA 21. SYYSKUUTA 2001

Aina lukiessa lehtiä jotkut tekstit pistävät silmään. Helsingin Sanomien uutisessa (7.9.2001) moititaan sairaalapiirejä *isännättömiksi* organisaatioiksi: siellä ei osata päättää piirien omista asioista. Miettiessään kivitettyjen pikkutyttöjen kohtaloa Belfastissa kolumnisti syyttelee *äitejä* (HS 9.9.2001): tehokkaitten mediakuvien toivossa he ottavat lapsensa mukaan mielenosoitukseen ja altistavat heidät näin uhreiksi. Näissä teksteissä kirjoittajat — ehkä huomauttamattaan — ottavat käyttöön kulttuurissa vallitsevaa sukupuolijärjestystä ja sen hierarkioita. Unohtuu, että *emännätkin* voivat olla päätöksentekijöitä ja että *isätkin* saattavat kuljettaa lapsia mukanaan, jopa mielenosoituksiin. Vaikka nuo muutamat toimittajien heitot saattavat tuntua pikkuseikoilta, niiden sisältämät sukupuolikuvaukset jäävät vaivaamaan. Kuvauksissa oletetaan, että miehen ja naisen ominaisuudet ovat sikäli erilaiset, että ne voidaan itsestään selvästi asettaa tukemaan kirjoittajien ainakin näennäisesti muuhun kuin sukupuolijakoon liittyviä väitteitä. Sukupuolten erilaisuus luonnollistuu osaksi tekstin ja kielenkäytön rakennetta.

Sukupuolen ja kielen tutkimuksen alkuvaiheessa, ja monissa nykymuodoissakin,

lähdetään liikkeelle tilanteesta, jota nuo toimittajien heitotkin kuvaavat. Oletetaan, että naiset ja miehet ovat erilaisia, ja siksi naisten ja miesten puhumat ja kirjoittamat kieletkin ovat sukupuolen mukaan eriytyneitä toimintoja. Tiukimmillaan on puhuttu kahdesta erillisestä kielestä, naisten ja miesten. Tämä kahden kulttuurin hypoteesin mukainen ajattelutapa on myös se, joka on parhaiten päässyt esiin tieteen populaaristuksissa ja mediassa. Esimerkiksi arkielämän psykologisointikeskusteluja seuraavalle on käynyt itsestään selväksi, että puolet suomalaisista puhuu Marsin kieltä, puolet Venuksen. Tällaisen ajattelun retoriikkaan kuuluu korostaa sitä, että erilaisuus tarkoittaa samanarvoisuutta: sekä marsilaisten että venuslaisten kieli on yhtä arvokasta — eron tunnustaminen vain auttaa ymmärtämään paremmin toisella kielellä kommunikoivaa.

Väitöstutkimukseni *Puhuvan naisen paikka* haastaa kuitenkin ajattelemaan asiaa hieman toisin. Olen tutkimuksessani lähtenyt empiirisesti tarkastelemaan sitä, miten sukupuoli näkyy ja vaikuttaa kielenkäytössä, eli puhuvatko naiset ja miehet todellakin eri tavoin? Ja jos puhuvat, missä määrin? Kysyn myös sitä, perustuvatko erilaisuutta korostavat väitteet yhtäläiseen arvostamiseen, eli onko naisilla ja miehillä kulttuurissamme kielenkäyttäjinä samat oikeudet, velvollisuudet ja mahdollisuudet? Erityisesti kiinnostukseni kohteena on, miten

▷

sukupuoli vaikuttaa puheessa ja miten puheesta puhutaan.

Hakiessani vastauksia näihin kysymyksiin olen analysoinut aitoja puhetilanteita, naisten ja miesten arkikeskusteluja sekä arjenomaisia haastattelutilanteita. Lisäksi olen eritellyt sellaista populaarikulttuurin ilmentymää, jossa yksi näkemys naisten ja miesten puhetaivoista kristallisoituu, nimittäin suomalaisia parisuhdeoppaita. Analyysiessani olen pyrkinyt kuvaamaan sellaisia heteroseksuaalisia sukupuoleen suuntautumisen ja suhtautumisen tapoja, jotka ilmevät puhujien ja kirjoittajien kielenkäytön valinnoissa.

Tutkimukseni koostuu yhteenvetoartikkelista ja seitsemästä erilaisissa kielen- ja kulttuurintutkimuksen alan julkaisuissa ilmestyneestä artikkelista. Niissä hahmotellaan puhuvan naisen paikkaa kolmesta suunnasta. Ensimmäisessä jaksossa »Puhetta naisista ja miehistä» analysoin arkikeskusteluja, joissa puhujat säilyttävät, rakentavat tai purkavat kulttuurissa vallitsevia sukupuolistereotypioita. He saattavat painottaa sukupuolten välisiä eroja mutta toisaalta myös osoittaa ne liioitelluiksi. Analysoimissani vuorovaikutustilanteissa osallistujat joko puhuvat sukupuolesta suoraan tai hyödyntävät toiminnoissaan sukupuolituneiksi leimautuneita puhumisen tapoja tai sukupuolituneita kertomus- tai tapahtumaskemoja. Olennaiseksi osoittautuu kuitenkin se, että keskustelijat hyödyntävät sukupuolen merkityksiä aina kulloisenkin kielenkäyttötilanteen ehdoilla. Esimerkiksi stereotyypit voidaan tilanteisuuden vaatimuksesta kääntää myös nurinpäin: vaikka yleisesti esimerkiksi ajatellaan naisia tunneherkkinä olentoina, näyttää siltä, että miestenkin on toisinaan edullista esittää itsensä sangen tunteellisina. Analyysiessani käy ilmi, että sekä naiset että miehet voivat hyödyntää naisellisia tai miehekkäitä tyynejä ja näin joko korostaa tai purkaa suku-

puolen tai jopa jonkun muun mukana kulkevan kategorian kuten ikään liittyvän luokittelun stereotyypisyyttä.

Toinen jakso »Heteropariskuntia asetellaan» näyttää, millaisiksi sukupuolituneet asenteet kiteytyvät pariskuntuutta käsittelevissä kirjoitetuissa teksteissä, kotimaisissa parisuhdeoppaissa. Niistä lähimmän tarkastelun kohteena ovat olleet puhumiseen ja sukupuolten puhetapoihin liittyvät jaksot. Analyysin myötä käy ilmi, että opaskirjoissa sukupuolten roolit muotoutuvat yksilolteisiksi ja sukupuolieroa korostaviksi. Yksi aineiston valintakriteereistä oli, että kirjoissa mainostettiin niiden sopivan sekä naisille että miehille oppaaksi parisuhteen parantamiseen. Analyysin myötä kävi kuitenkin selväksi, että erilaisin kielenkäytön keinoin varsinaiseksi valistuksen kohteeksi ja oppaitten lukijoiksi asettuikin aina nainen, siitä huolimatta että parisuhteen pahimmaksi ongelmaksi nähtiin mies ja hänen puhumattomuutensa. Naisia ihailtiin heidän hyvän keskustelutaitonsa vuoksi, mutta toisaalta taas naisten puhetta moitittiin moniselitteiseksi ja manipuloivaksi. Miehen puhe taas vähäisyydessäänkin nähtiin suorana ja rehellisenä kommunikointikeinona, joka arvokkaimmassa muodossaan oli sanatonta, niin sanottua »tekojen kieltä» kuten vaikkapa auton tankkaamista. Kaiken kaikkiaan mies esitettiin yksivakaisena ja muuttumattomana, puhumisissaankin lajityypillisyyttään toteuttavana olentona. Näin ollen kommunikoina kyvykkäille naisille jää tehtäväksi opetella vielä paremmin ymmärtämään miestä ja hänen puhumattomuuttaan. Parisuhdeoppaiden puhetapoja koskevat neuvot rakennettiin siis noudattamaan »miehisen hyödyn» perspektiiviä: vaikka (puhumaton) mies on parisuhteen ongelma, naisen kuuluu muuttua.

Kolmannessa jaksossa »Pariskunnat puhuvat» analysoidaan miesten ja naisten keskustelutapoja arkipuheissa ja arjenomai-

sisä haastatteluissa. Erityisesti tutkitaan sitä, miten esiinnyttäen pariskuntana, ja näin ollen tarkastellaan käytännössä parisuhdeoppaiden näkemyksiä parisuhteen osapuolien sukupuolittuneista puhetavoista. Tutkittavina on nuoripari mutta myös pariskuntapuheen varsinaisia taitajia, jopa 60 vuotta naimisissa olleita pariskuntia, joita pyydetään muistelemaan menneitä. Vaimot ja miehet osoittavat yhteenkuuluvuuttaan puhumalla toisilleen, toisistaan ja toistensa puolesta, samanmielisesti ja erimielisesti. Analyyseistani käy ilmi, että huolimatta parisuhdeoppaiden väitteistä sekä miehet että naiset käyttävät keskustellessaan täsmälleen samoja vuorovaikutuksen keinoja. Empiiriset tulokset pariskuntapuheesta eivät siis oikeuta yleistykseen sukupuolenmukaisista keskustelutavoista. Loppupäätelmänä on, että sukupuolet jakavat yhteiset kielenkäytön resurssit ja — kuten analyyseissani osoitan — miehet pystyvät ymmärtämään naisen sanomiset, vaikka nainen välillä puhuisikin moniselitteisesti.

Tutkimuksessani olen tarkastellut empiirisiä aineistojani etnometodologisen keskustelunanalyysin ja kriittisen tekstianalyysin keinoin. Keskustelunanalyysissä keskeistä on kielenkäyttötilanteen osallistujien omien suuntautumisten ja suhtautumisten tutkiminen heidän omien toimintojensa ja tulkintojensa kautta. Keskustelunanalyysi tarkastelee vuorovaikutusta siis toimijoiden perspektiivistä: keskustellessaan ihmiset rakentavat ja pitävät yllä erilaisia sosiaalisia toimintoja ja tulkintakehyksiä. Myös sukupuoli on yksi tällainen tulkintakehyks. Mutta puhujat osallistuvat vuorovaikutukseen aina monissa muissakin rooleissa kuin sukupuolensa edustajina: työtovereina, harastuskumppaneina, vanhempina, ystävinä. Keskustelunanalyysi vaatii, että keskustelijoiden omasta toiminnasta on löydettävä todisteet sille, että kaikista tarjolla olevista identiteettikategorioista juuri sukupuoli on

vuorovaikutusta jäsentävä kategoria osallistujille itselleen.

Tästä vaatimuksesta keskustelunanalyysia on sekä moitittu että kehuu. Kehujat ylistävät tiukkaa metodista otetta: analyysimetodin noudattaminen estää tutkijaa asettamasta omia oletuksiaan tutkittavien toimintojen motiiveiksi ja varjelee näin myös lukijaa tutkijan imperialismilta. Moittijat taas väittävät, että vaatimus osoittaa keskustelunanalyysin sukupuolisokeutta: sukupuoli on ominaisuus, joka vaikuttaa keskustelussa aina, tahtoipa yksilö sitä tai ei; ellei tätä oteta huomioon, kuvaus vuorovaikutuksesta jää vajaaksi. Kiiivaimmat moittijat ovat usein löytäneet toisen lähestymistapani, kriittisen tekstianalyysin tai diskurssianalyysin kannattajien joukosta. Omassa tutkimuksessani olen pyrkinyt poimimaan parhaat palat sekä kehuista että moitteista. Tarkastellessani vuorovaikutuspuhetta tai tekstejä olen analysoinut monen mielestä varmaan uuvuttavankin yksityiskohtaisesti tutkimieni katkelmien sekventiaalisia ja kielellisiä ominaisuuksia. Toisaalta olen ollut valmis, silloin kun aiheita on osoittautunut olevan, myös tulkitsemaan analyysejani yhteiskunnallisesta ja nimenomaan feministisestä näkökulmasta. Näkemykseni on, että kun poliittiset tulkinnat perustuvat täsmällisiin empiirisiin analyysihin, myös vastahankaiset lukijat voivat nähdä tulkintojen oikeutuksen.

Olenkin käytännön analyysityössä vakuuttunut siitä, että näiden kahden metodin, keskustelunanalyysin ja kriittisen tekstianalyysin, peruslähtökohdat pikemminkin tukevat toisiaan kuin ovat riidoin. Metodien korostusten erot — se, että keskustelunanalyytikot painottavat lähikontekstin merkitystä, teksti- ja diskurssianalyytikot taas laajempaa kontekstia — on vain kannustanut löytämään yksittäistapausten tarkkojen analyysien takaa laajempia yhteiskunnallisia ja poliittisia tulkintoja.

Näkökulmani on myös naistutkimuksellinen, ja vielä tarkemmin feministinen. Pyrin siis emansipatorisiin tavoitteisiin, siihen, että naisten ja miesten arvostaminen, heidän oikeutensa, mahdollisuutensa ja velvollisuutensa toteutuisivat kummankaan sukupuolen jäämättä alistaiseen asemaan. Vaikka kielitieteelliset tutkimukset antautuvat usein melko vaivalloisesti arkielämän emansipatoriseksi voimavaraksi, uskon, että kaikenlainen tieto kielenkäytön ja sukupuolen suhteista voi auttaa tarkkailemaan ja arvioimaan ympäristön kielenkäyttötapoja uusilla tavoilla.

Tämä onkin yksi tavoitteistani: omien tutkimusteni perusteella minun on helppo olla samaa mieltä tekstintutkija Sara Millsin kanssa siitä, että nykyisessä yhteiskunnassa ja kulttuurissa on syytä suhtautua hieman epäluuloisesti siihen, millä tavoin ympäristössä puhutaan ja kirjoitetaan sukupuolesta. Epäluuloisuutta voi harrastaa vaikka paletti lukiessaan, kuten lektioni alun viittaukset vihjasivat, tai vaikka vain keskustellessaan arkipäivän eri tilanteissa. Tutkimusteni perusteella väitän, että nykyisessä kulttuurisessa ilmapiirissä erityisesti naisten kannattaa olla valppaina puolustamaan asemaansa ja oikeuksiaan. Vaikka feministinen tutkimus palvelee pyrkimystä kaikkien ihmisten hyvinvointiin, se vaatii miettimään sukupuolten arvojärjestelmän uudelleen jäsentämistä naisystävällisestä näkökulmasta, ei mukautuen maskuliinisen hegemonian luonnollistumiin.

Naisystävälliseen näkökulmaan kuuluu myös se, että sukupuolen rakentumisen yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia ei peitellä. Sukupuolten arvojärjestys toteutuu usein salakavalasti, niin että naiset ajautuvat jokapäiväisessä elämässään syyttämään pahan olon tunteistaan ja epäonnistumisistaan vain omaa persoonallisuuttaan, sen sijaan että he niiden kautta havahtuisivat tunnistamaan arkipäivän yhteisöllisen

työnjaon periaatteita. Kun osoitetaan vaikkapa feministisen tutkimuksen valokeilalla puheenaiheiden, keskustelun osallistujien, tekstiin kirjoitettujen lukijuuksien, kulttuuristen skeemojen ja yhteiskunnallisten suhteiden perinpohjainen sukupuolittuneisuus, sukupuolten arvohierarkioiden toteutumasettavat arkielämässään laajempiin yhteyksiin. Vaikka yksilö toteuttaa kielenkäytössään aina omia päämääriään, hänen on mahdollista toteuttaa niitä vain siinä kielessä, kulttuurissa ja sukupuolijäsenyksessä, johon hän on vuorovaikutusympäristössään oppinut.

Vuorovaikutusympäristöämme kuvaavat muun muassa ne tutkimukseni tulokset, jotka osoittavat, että kielenkäyttäjillä on hallussaan runsaasti sellaisia sukupuoleen liittyviä arvottavia käsityksiä ja toimintatapoja, jotka pujahtavat joko tietoisesti tai huomaamatta puheisiin ja teksteihin. Empiiriset havaintoni osoittavat kuitenkin myös sen, että ne kielenkäytön keinot, joilla nämä käsitykset esitetään, ovat naisilla ja miehillä yhteiset. Tästä tuloksesta on tärkeitä seurauksia. Parisuhdeopasanalyysini osoittivat, että erilaisten sukupuolikielten korostaminen voi johtaa naisten syyllistämiseen ja työllistämiseen parisuhteessa. Sukupuolikielten erilaisuuden korostaminen voi ääritapauksissa palvella vieläkin selvemmin miesten näkökulmaa. Tutkittaessa esimerkiksi raiskauksia käsitteleviä julkisia keskusteluja ja raiskaus oikeudenkäyntejä on huomattu, että miehet vetoavat usein siihen, etteivät voineet tietää naisen olevan haluton, koska tämä puhui niin epäselvästi ja moniselitteisesti. Mutta sen sijaan, että miehiä syytettäisiin tarkoitushakuisesta väärinymmärtämisestä, naisia onkin alettutentata siitä, millä tavoin he oikein kieltäytyivät. Vikaa ei siis olekaan raiskaajassa vaan uhrissa. Tässä, kuten myös vähemmän dramaattisissa tilanteissa, yhteisistä vuorovaikutuskeinoista huomauttaminen johtai-

si jakamaan miesten ja naisten puheoikeuksia ja velvollisuuksia paremmin, toista osapuolta alistamatta. Esimerkiksi parisuhteessa käy mahdolliseksi työllistää vain nainen lähikommunikaation asiantuntijaksi ja suorittajaksi, siksi osapuoleksi, joka selittää miehelle omansa, tämän ja muiden läheisten puhumiset. Uskon, että jos vastuu lähisuhteissa tasapainottuu, vaikutukset siirtyvät myös julkisemman puheen alueelle.

Vastaukseni kysymykseen, puhuvatko naiset ja miehet eri kieltä, on siis: eivät. Miehet ja naiset hallitsevat samat kielenkäytön resurssit. He voivat hyödyntää laajaa kielenkäytön repertoariaan eri tavoin eri tilanteissa, naiset esittää miehekästä pu-

hetta, miehet taas naisellista. Tämä osoittaa nimenomaan sen, että sukupuolittuneiksi-kin leimatut taidot hallitaan puolin ja toisin, jopa niin, että niillä voi vaikka leikitellä. Kun väärinymmärryksiä syntyy, kannattaa ehkä miettiä kahdesti, ennen kuin väittää väärinkäsityksen syyksi kuilua miehen ja naisen kielen välillä. Saman kieliyhteisön jäsenet jakavat samat puheen ja kirjoituksen keinot. Niitä voimme tosin käyttää monenlaisiin tarkoitukseen — myös seksistisiin tai feministisiin. Onkin kysyttävä *miksi* eli millaisia poliittisia tai muita tarkoituksia väärinymmärrykset tai sukupuolierojen korostamiset tilanteissaan palvelevat. ■

LIISATAINIO *Puhuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Suomen kielen laitos, PL 3, 00014 Helsingin yliopisto.
Sähköposti: liisa.tainio@helsinki.fi